

Əbdüləzəl DƏMİRÇİZADƏ - 110

Professor Ə.Dəmirçizadə dünyası (xatırə, düşüncə və mülahizələrim...)

Nizami XUDİYEV,
filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor,
Məməkdar elm xadimi

Tələbəlik illərində alim-müəllimlərimdən - Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Məmmədhüseyin Təhmasib, Feyzulla Qasimzadə, İsmayıllı Şıxlı, Məmmədsəlim Tahirli, Əhəd Hüseynov, Fərhad Fərhadov, Cavad Bağırov, Afad Qurbanov, Azər Hüseynov, Əbdül Əlizadə, Paşa Əfəndiyev, Xeyrulla Məmmədov və digərlərindən aldığım mükəmməl elmi bilik, gərkli məsləhotlər, zəngin həyat təcrübəsi mənə möhkəm bir dayaq oldu. Bu gün də fəxr edirəm ki, mənə elm sahəsinə getirən, qayğılarını əsirgəməyən belə alim-müəllimlərdən dərs almışam. Adlarıni çəkdiyim və çəkmədiyim müəllimlərim mənəviyyatca zəngin şəxsiyyətlər idilər. Onlar həyatda yalnız bir amala xidmət edirdilər: tələbələrə elmi bilik vermək, öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirmək! Bu isə bizim nəslin xoşbəxtliyi idi. Ulu Tanrı onları bizə elə bil ərməğan göndərmişdi. Onların hər bir hərəkəti, müləyim, yaxud ciddi, tələbkar baxışları, çöhrələrindeki xeyirxalıq çağırın cizgiləri bize müəllim olmaq üçün düzgün yol göstərdi, bununla mənəviyyatımızı daha da zənginləşdirdi. Onların hər birindən bir nümunə götürməyə, onlara oxşamağa çalışdıq.

Müəllim adı müqəddəs bir müraciət forması olmaqla yanaşı, həm də şübhəsiz, daşıyıcısının üzərinə böyük məsuliyyət qoyan bir sənətdir. Müəllimlik təkcə elm öyrədən, gəncləri, insanları elmin sırlarından hali edən demək deyil. Müəllim adını daşıyan hər bir kəs öz şəxsi nümunəsi ilə hamiya həyat dərsi keçməli, ali insan fenomenini formalasdırımlı, öz ömrü ilə neçə-neçə ömrə örnək olmalıdır.

Bəxtim onda gotirdi ki, sözün əsl mənasında, klassik səviyyədə elmi məktəb keçdim. Təhsil aldığım və sonra isə işə qəbul olundugum Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstитutu, o cümlədən, "Azərbaycan dilçiliyi" kafedrası filologiya sahəsinin, dilçilik elmimizin ağırılıq mərkəzlərindən biri idi. Kafedra müdürü, gərkəmlı alim, professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə kimi nəhəng bir elm adamı ilə birləşməq mənim elmi bioqrafiyamda ən şərəflə bir səhifə acib, desəm, yanılmam. Mən bu müdrik zəka sahibinin yanında həqiqi bir elm məktəbi keçdim. Onun mənə verdiyi gərkəli tövsiyələr gələcək elmi-pedaqoji inkişafimda əsaslı rol oynadı.

O, əsl dəmirçi oğlu idi. Taleyində nəsilin dəmirçi möhkəmliyi şəxsiyyətinin intellektual ucalığı ilə qoşmuş, bütün bir vəhdət yaratmışdı. Bədii təxəyyül

zənginliyi, elmi təfəkkür qüdrətilə sonsuz zəhmətdən, fədakar, yaradıcı şərəfli əməkədən yaranmışdı Dəmirçizadə dünyası. Bu görkəmlı alim ana dilinin, Azərbaycan türkçəsinin ürək döytünlərini, qan yaddasını həssaslıqla duyurdu. O, dilin keçib gəldiyi tarixin tekamül yollarının ayağı dəmir çarıqlı, əli dəmir əsəsi müdrik yolcusu olmaq bacarığına malik idi. Sanki tale onu dilimizin bəxtinə seçib göndərmişdi. O, Mahmud Kaşgari, Mirzə Kazım bəy, Bəkir Çobanzadə və digər elm körfeylərinin mənəvi varisi, ən sədaqətli, olunduqca fədakar davamçılarından idi. Mən bu xatırəni yaza-yaza unudulmaz müəllimimin təbəssüm dəryasını xatırladan xırda gözlərini, sehrli bir Ay işığı kimi sayısan ağ-gümüşü saçlarını, geniş, nurlu alnını, asta-asta yerişini, hətta bütöv obrazını tamamlayan mil-mil araqçığını xatırlayıram; onun özünəməxsus dilçilik məktəbi yaranan müdrik bir alim ömrü, işqli mütəfəkkir obrazı gözlərim öндündə canlanır. Bu cür alımlar heç vaxt unudulmur, həmişə xatırələrde yaşayır.

Onun elmi fealiyyətində, yüksəlişində təsadüflər yox, zərurətlər, intellekt və istedadın, zəhmet və fədakarlığın bütöv vəhdətinə əsaslanan özünəməxsus tekamül yolu mühüm rol oynamışdı. Məhəzirələrində dəfələrlə fəxrə xatırladığı kimi, Bəkir Çobanzadədən, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevdən, Yusif Vəzir Çəmənzəminlidən, Abdulla Şaiqdən dərs almış, onların tələbəsi olmuşdu. Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Əbulhəsən, Sabit Rəhman, Həmid Arası, Cəfər Xəndən, Salam Qədirzadə və başqa görkəmlər elm və sənət adamları ilə sinif, məktəb yoldaşı olmuşdu. Fitrən çox böyük istedad sahibi olan Ə.Dəmirçizadə məhz belə bir mühitdə qüdrətli alim kimi yetişmiş, güclü imkanlarını praktik fealiyyətində reallaşdırıa bilmədi. Mən bu mətləb üzərində bir qədər geniş dayanıram. Çünkü uzun illər mərhələli şəkildə keçdiyim elmi-pedaqoji fealiyyətimdən belə qənaətə gəlmisəm ki, fitri təməl və anadangəlmə potensial imkanlar insanın inkişafında əsas rol oynayır. Ə.Dəmirçizadənin sehri, heç kimə də bənzəməyən bənzərsiz dünyası bunu təsdiq edən uğurlu nümunələrdəndir. E.Struve, İ.Meşənanov, A.Kononov, N.Dmitriyev kimi onlarla məşhur dilçi alimin elmi təfəkkürünü yüksək qiymətləndirdi, təsdiq və səmimi etiraf etdiyi Ə. Dəmirçizadənin uğurları bu günün özündə də bizim üçün elmi araşdırılarda əsas istinad nöqtələrindən biridir.

Tələbə olanda professor Ə.Dəmirçizadə bize "Tarixi grammatika" və "Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi"ndən məhəzirələr oxuyurdu. Biz tələbələr ona tarix yaşı, tarix yaddaşlı əlçatmadır bir varlıq, Azərbaycan dilçilik elminin canlı klassiki, əfsanəvi ustası kimi baxırdıq. O, qeyri-adi elmi-nəzəri fikirləri, analitik məntiqi, ciddi elmi təfəkkür tərzi ilə bizi valeh edir, bir anlığa ovsunlayır, heyrətləndirir, daxilən ucaldırı. Professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə hələ tələbəlik illərimizdə, yəni öz sağlığında qəlbimizdə heykələşmişdi. Öz rəftarı, geyimi, danışqı terzi, münasibəti, ciddiyi, elmi fədakarlığı, prinsipial, dəyişməz elmi mövqeyi ilə ölməz professor obrazı yaratmışdı. O zaman da, elə indinin özündə də Azərbaycan dilçilik mühitində "professor" deyəndə hamı bilirdi ki, səhbət Əbdüləzəl Dəmirçizadədən gedir. Səhbət elə bir mahir alim-pedaqoqdan, elmi bir fikir nəhəngindən gedir ki, o, bütün yaradıcılığını, mənalı ömrünü, misilsiz alim taleyini Azərbaycan dilçiliyinin inkişafına, tərəqqisinə həsr etmişdir. İkinci kursda professor Ə.Dəmirçizadənin auditoriyaya ilk gəlişini səbrsizliklə gözlöyir, az qala mifik obrazı çevrilən böyük alımlə tanış olmaqə tələsirdik. Bütün tələbələr kimi mən də barmaqla sayılacaq qədər az olan dilçilik

nəhənglərindən birinin, çağdaş dilçiliyimizin ən canlı klassikinin bize dərs deyəcəyinin qeyri-adi vahiməsi içinde idim. Budur, başında mil-mil araqçın, bəmbəyaz çöhrəsindən müdriklik yağan, məsumluq tökülen əfsanəvi professor auditoriyaya daxil olur və biz onun salamını alaraq alım nəhəngliyinin xofu qarşısında eyləşib heyrot dolu nəzərlərlə ona baxırıq. Bəstəboylu professor beləcə gənclərə dilçilik elminin və müəllimliyin ilk sirlərini aramaram öyrətməyə başlayır, üzümüzə qəfildən sirlər dünyasının qapılalarını açır, bizləri içəri - müqəddəs elm aləminə dəvət edir. Qədim yazılı daş abidələrin sirlərini aça-aça türkün nəhəng tarixini vərəqləyən professorun bu yolda çəkdiklərini, təqib olunduğunu, təzyiqlərə məruz qaldığını eşitdikcə, keçib gəldiyi əzablı yollarla taniş olduqca ona rəğbətimiz daha da artır, onun canlı tarix olduğunu yəqin edirik.

O vaxt, XX əsrin 30-cu illərində amansız represiya tufanlarından başı ağrıyan, bələlər çəkən professoru sorğu-sualat tutur, ondan bizim üçün son dərəcə maraqlı olan cavablar alırdıq. Görünür, fəal sorğu-sual müəlliflərindən biri kimi professorun nəzər-diqqətini cəlb etmişdim və bəzən də onun mənə verdiyi suallar, güman etmək olar ki, gələcək fikirlərini dəqiqləşdirmək üçün idi. Bu gümanım sonralar doğrultdu.

Dəmirçizadənin dil tarixi sahəsində apardığı elmi tədqiqatlar onun məhəzirələrinin də mənbəyini təşkil edirdi. Bizə məlum idi ki, bir vaxtlar onun axtarışları daha çox "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları ilə bağlı olmuşdu. Sovet ideologiyasına zidd olan belə tədqiqatlarla görə bir vaxt Ə.Dəmirçizadəni qınaq hədəfinə çəkmişdilər, onu türkçülüyü geniş təbliğ etməkdə təqsirləndirmişdilər. Bize məlum idi ki, 30-cu illərin dəhşət doğuran qanlı represiyaları ədəbiyyatımızdan, dilçilik elminizdən də yan keçməmişdir. Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Almas İldırım, Salman Mümtaz, Yusif Vəzir Çəmənzəminli, Bəkir Çobanzadə, Məmmədkəzəm Əlekberli və digər böyük sənət və elm adamlarına tutulan divanın acı, ağrılı dalğaları milli-mənəvi yaddaşımızın ürəyini göynərdirdi, Dədə Qorqud ruhunun sına dağına çevrilirdi. Despot Stalin güruhunun "Dədə Qorqud" eposuna qarşı heç bir fakta söykənməyen hücumları, bu dastanları xalqlar arasında düşməncilik yaymaqda ittiham etməsi, «yuxarıların» tapşırığı ilə Bakıda çağrılan "Azərbaycan ziyalılarının respublika müşavirəsi"nin də bu misilsiz abidəni ləkələyib tariximizdən silib atmağa cəhd göstərməsi, Heydər Hüseynov, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Məmməd Arif, Həmid Arası kimi ciddi alimlərin təqib və təhəqir olunması... bütün bunlar xalqımızın etnogenetik, qlotogenet problemlərinin elmi həlliənə can atanlara, bu yolda "Kitabi-Dədə Qorqud" dil faktına əsas tarixi, etnolinqvistik baza kimi söykənlərə kütləvi repressiv təzyiqlər idi. Onları məcbur etmişdilər ki, qələmə alıdları elmi əsərlərini təcili geri götürsünlər, "buraxdıqları səhvələrini" etiraf etsinlər. Bunlarla yanaşı, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları xalqa zidd, yabançı, yeni nəsələ menfi təsir göstərən zərərlə bir əsər kimi orta və ali məktəblərin tədris programlarından çıxarılmışdı.

Doğrudur, 1956-cı ildə avtoritar rejimin baş rəhbəri Stalinin şəxsiyyətə pərəstiş dövrü qurultay seviyyəsində ciddi təqnid ediləndən və repressiya xofu tədricən aradan qalxandan sonra edalet bərpa olundu, təqib olunan və repressiyaya məruz qalan bir çox insanlar bərəət qazandı. Yalnız bundan sonra, Ə.Dəmirçizadənin "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının dili" adlı monoqrafiyası çap olundu.

Bax, elə bütün bunlara görə, həmişə mil-mil araqçın, təmkinli professor Ə.Dəmirçizadənin ahəstə intonasiya ilə dediyi məhəzirələr məndə maraqlı doğu-

rıldı. Onun çox sakit tərzdə, məntiqli, elmi faktlarla zəngin olan məhəzirələri istər-istəməz məni dilçilik sahəsinə doğru meylləndirirdi. Hər dəfə onun məhəzirələrini dinlədikcə hər bir dilçilik problemi elə bil bədəhətən beynimə həkk olunurdu. Bu məhəzirələrə o qədər valeh olurdum və diqqət kəsildirdim ki, bir də onda ayıldım artıq zəng bayırda vurulub. Bir tələbə istəyi ilə arzu edirdim ki, kaş institutu bitirəndən sonra mən də bu dilçilik elminin dərinliklərinə nüfuz edə bileydim.

Professorun qədim yazılı abidələrin diili ilə bağlı mənə referat yazmağı tapşıranda sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Mən böyük bir inamin sevincini yaşaya-yasaya onu doğrulda biləcəyimin nigaranlılığını da yaşayırdım. Çok illər keçəndən sonra indi düşünürəm ki, professorun həmin işə bağlı mənə olan etimadı və refereratıma verdiyi müsbət rəy etibarı gələcək dilçi təleyimin uğurlu xeyir-duası oldu. Əbdüləzəl Dəmirçizadədən aldığım ilk mənəvi dəstək sonrakı illərdə mənim dilçilik elmi sahəsində qazandığım uğurlara yaşıl işıq yandırdı. Sonralar professorun isti münəsibətini gördükcə, onun qayğısimi hiss etdikcə, monoqrafik tədqiqat səviyyəli elmi məhəzirələrinə qulaq asdırca artıq mənde "Dəmirçizadənin fənninə" - ədəbi dil sahəsinə meyl, maraqlı güclənir, nəzərimdə qəribə problemlərin konturları çizilirdi. Bu problemlər isə bir müddət sonra mənim tədqiqat mövzularımıza çevriləcədi.

Mən "Nizami Gəncəvi" təqəüdünə təqdim olunanda Elmi Şurada professorun haqqımdakı müsbət çıxışı mənə qol-qanad verdi, elmi, yaradıcı gücüm yenidən səforber etdi, əsas məqsədə istiqamətləndirdi.

Professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə həqiqətən böyük alim idi, amma vəzifə adəmi deyildi. Elm onun həyatının bir parçası idi. Bildiyimə görə, cəmi birçə dəfə dekan vəzifəsində işləyib, amma onu da yarımqiyyət qoyub gedib.

Professor Paşa Əfəndiyev "63 il institut divarları arasında" adlı avtobiografik əşyəkəndə yazır: "Əzəl müəllim danişirdi ki, bir gün evə zəng etdilər ki, sən rektor çağırır. Rektor da Cəfər Xəndən idi. Getdim, kabinetinə girən kimi Cəfər dedi ki, bilirsən sən ne üçün çağırıram? Yataqxanada sizin fakültənizdən iki nəfər dalaşıb, təcili ora get, onları sakitləşdir. Mən dönüb kabinetdən çıxanda Cəfər dedi ki, Əzəl, hara gedirsin, dedim indi qayıdım. Rektorun qəbul otağına çıxıb, makinaçıdan bir vərəq aq kağız alıb, ərizə yazıb kabinetə qayıtdım. Cəfər Xəndənə təqdim etdim. O dedi ki, Əzəl, bu nədir, dedim: "Mən getdim!" Düz on gün evden çıxmadım. Sonra gələndə eşitdim ki, fakültə partiya təşkilatının katibi Səd Əfəndiyevi dekan qoyublar..."

Amma tale elə gotirdi ki, arzularım çin oldu. Demə, bu görkəmlı alim, Azərbaycan dilçiliyinin banilərindən biri olan professor Ə.Dəmirçizadə mən hələ tələbə olarkən dilçilik elmi sahəsinə olan həvəsimi mahir pedagoq həssaslığı ilə duymuş, elmi intuisiyama, araşdırıcılıq qabiliyyətimə bələd olmuş, hətta bu keyfiyyətlərə malik olduğumu hansısa bir mətbəbər elmi yığıncaqların birində xüsusi olaraq qeyd etmişdi. Sonralar onu da aydınlaşdırıb, dedim ki, görkəmlı alim-pedaqoq dilçiliyinə on az toxunulan ədəbi dil sahəsinə geniş tədqiq etmek üçün layiqli elmi kadrlar arasında imiş. Bəxtim onda gətirmişdi ki, onun elə ilk rastına çıxan da mən olmuşam.

Professor Ə.Dəmirçizadə kimi tələbkar bir alimin inamını qazanmaq, ümidiyi doğrultmaq lazımdı. Kafedraya əmrimi alıb müəllim kimi gəldiyim günü - professor Ə.Dəmirçizadə ilə görüşümü və mənimlə ilk səhbətini heç vaxt yadımdan çıxara bilmirəm.

(Davamı 6-ci sahifədə)

Əbdüləzəl DƏMİRÇİZADƏ - 110

Professor Ə.Dəmirçizadə dünyası (xatirə, düşüncə və mühəhizələrim...)

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Professor soruşdu ki, hansı sahəni seçib, hansı dörsələri demək istəyirsən?

Əvvəlcə tərəddüb etdim. Sonra isə çəkinin-çəkinə dilciliyimizin hansı sahəsi məsləhət bilinsə, o sahədə çalışmaq və dörs demək istədiyimi bildirdim.

Professor çox asta-asta və özünəməxsus təmkinlə dedi ki, çox fənnləri yüksək səviyyədə tədris edən müəllimlərimiz var. Sən dil tarixi ilə məşğul olmalı və bu sahədə dörs deyib, elmi araşdırmlar aparmalısan. Ona görə də sən bünövrədən - "Qədim türk yazılı abidələri"ndən dörs deməli, dil tarixini mükəmməl öyrənməli-sən. Sənə I semestrə dörs verməyəcəyəm. Amma maaşını alacaqsan. Bu müddətdə "Qədim türk yazılı abidələri"ni mükəmməl öyrənmək üçün ciddi hazırlaşmalı, mərkəzi şəhərlərdə, türkdilli respublikalarda, müxtəlif kitabxanalarda olmalı, mütəxəssislərlə görüşməli və abidələrin tapıldığı yerlərə gedib onlarla ətraflı tanış olmalıdır. Öyrənmişəm, ailə vəziyyətiniz də buna imkan verir... Sənin ezamiyət məslələrini də özüm rektora danışacağam.

Həqiqətən də həssas və xeyirxah insan olan prof. Ə.Dəmirçizadə ezamiyət məslələrini həll etdi və mən bir ay Moskva şəhərində, o zamanki Lenin adına kitabxanada, sonra Sankt-Peterburqda (Leninqradda), Qazaxistanda, Qırğızistanda - Baykal gölü ətrafında, Sibirdə - Yenisey çayı sahillərində, abidələrin tapıldığı yerlərdə oldum. Mütəxəssislərlə görüşüb, onların məsləhətlərini eşitdim, xeyli məslələrini özüm üçün aydınlaşdırıldım.

Professor Ə.Dəmirçizadənin göstərişi ilə ayda bir dəfə kafedra iclaslarında hesabat verir, səfərlərim, görüşlərim və qeydlərim əsasında öyrəndiklərimi məruzə edir, professorun elmi məsləhətlərini dinləyir və yenə də fəaliyyətimi davam etdirirdim.

Heç yadimdə çıxmaz - prof. Ə.Dəmirçizadə çox çətinliklə mənə Şimali Monqolustana - Orxon çayı sahillərinə, abidələrin böyük bir hissəsinin tapıldığı məkana getmək üçün viza - icazə və elmi ezamiyət aldırdı. Mən SSRİ dövründə - xaricə getmək çətin olduğu bir vaxtda Monqolustana elmi ezamiyətə - Orxon vadilərinə getdim. Abidələrlə tanış oldum. Mütəxəssislərlə görüşüb, onların dəyərlə məsləhətlərini dinlədim. Xeyli elmi material və ixtisasə uyğun kitablarla Bakıya qayıtdım.

Bələkliklə, II semestrən - fevral ayının 9-dan "Qədim türk yazılı abidələrinin dil"indən dörs deməyə - seminar məşğələri aparmağa başladım. Uzun müddət mən bu fənni tədris etdim və onu daha mükəmməl öyrəndim. Eyni zamanda Müasir Azərbaycan dilindən də məşğələlər aparırdım. Sonra professorun tapşırığı ilə tez-tez M.F.Axundov adına kitabxanaya gedir, Azərbaycan dilinin tarixinə dair mənbələri oxuyub öyrənir və çox səliqə ilə konseptləşdirib kafedraya götərirdim. Professor yazdıqlarımı bir-bir vərəqləyir, bəzi suallar verir, mənim öz fikrimi de soruşurdu. Ardıcıl olaraq "Müasir Azərbaycan dil", "Dialektologiya", "Dilciliyə giriş", "Üslubiyat" və s. dilciliyin sahələrinə aid kitablari, məqalələri oxuyub, konseptləşdirib professora hesabat verirdim. Professorun fikri belə idi: "Mən dilçi yetişdirim. O tekcə bir sahəni deyil, bütün dilcilik sahələrini bilməlidir". Biz də professor Ə.Dəmirçizadə kimi tələbkar bir alimin inamını qazanmaq, ümidi lərini doğrultmaq üçün çox ciddi şəkildə çalışmalı idik. Bir müddətdən sonra professor mənə həm də "Azərbaycan ədəbi dili tarixi" fənnindən öz seminarlarını aparmaq üçün dörs verdi.

Bələkliklə, günlər, aylar, illər keçir, mən dörsələrimi həvəslə deyir, öz

üzərimdə ciddi hazırlanır, kitabxanalarда saatlarla oturub yazış-b-oxuyub, öyrənirdim.

Professor tez-tez dörsələrimdə iştirak edir, arxada oturub diqqətlə müşahidə aparır, sonra kafedra iclaslarında təessüratını bildirir, məsləhətlərini və göstərişlərini verirdi... Bir gün də apardığım seminar məşğələsini dirlədikdən sonra professorun: "Birləşmənin birində, mühazirəni də Nizamiyə yazın" tapşırığını vermiş, "Azərbaycan ədəbi dil tarixi" fənninin tədrisini mənimlə bölməsi Ə.Dəmirçizadənin mənim nəzərlərimdə yaranmış, böyük alim obrazını daha da yüksəkliliklərə qaldırdı. Həmin obraz eləindi də öz yerindədir, on illər əvvəlki həmin ucalıqdadır.

Elmi rəhbərim oldu. Əlimdən tutub dilin tarixində gəzdirdi. Bu tarixin qaranlıqlarından tapılan "söz"ün üzərində işləməyi öyrətdi. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi kimi nisbətən az işlənən, ənənəvi problem, mübahisə, diskussiya bolğulu ilə seçilən bir sahədə tədqiqat aparmağı öyretdi. Gərgin elmi polemikalari aparmağı bacardığım üçün müəllimim Ə.Dəmirçizadəyə borcluyam. Cənubi, adəton, onun göstərdiyi yolla gedirdim, onun məsləhətləri daim əlimdən tuturdum. Xüsusi, elmi araşdırmlarının ilk dövründə Ə.Dəmirçizadə qayğısı, onun müdrik məsləhətləri həmişə olurdu. İlk yazılarının razılığını üzünü ifadəsində hiss edir, işləmək həvəsim birə min çoxalırdı. Ə.Dəmirçizadədə öz yetirmələrini elmi yaradıcılığa, elmi fədakarlığa, yorulmaz axtarışlara hazırlamaq, təlqin və təsdiq etmək qüdrəti vardi.

Bütün universitet, fakültə və kafedra üzvləri professorə çox böyük hörmət və ehtiram göstərirdi. O, dekanlığı, kafedra, yaxud da hər hansı bir otaga auditoriyaya daxil olanda hamıayaq durar, onunla pərdəli davranar, danışar, münasibət və ehtiramlarını hörmətlə axira qədər göstərərdilər.

Mən professorla eyni fənni "Azərbaycan ədəbi dili tarixi"ni tədris etdiyimdən imtahanları da birgə aparır və onun imtahanlarında assistent olurdum. Ə.Dəmirçizadənin özünəməxsus imtahangötürmə metodu var idi. O deyərdi ki, "Əgər tələbə mütəmadi mühazirələrde, seminarlarda iştirak edib, deməli, onun dərsə aid müəyyən məlumat və anlayışı vardır. Artıq o ətraflı şəkildə öyrənə bilər". Bəzən sualı da o özü danışar və "imtahanda da öyrənmək lazımdır" deyər və tələbəyə "kafı" yox "yaxşı" qiymət yazardı. Tələbənin "kafı" qiymət alıb təqəbüddən kəsilməsini istəməzdidi. Mənə də həmişə deyərdi ki, tələbəyə yüksək qiymət yazmaq lazımdır ki, həvəslənsin və ruhdan düşməyib daha yaxşı oxusun. İmtahandan işi olub tez gedən zaman tapşırıldı ki,

tələbəyə aşağı qiymət "kafı" yazma. Heç bir "qeyri-kafı" dən, kəsilməkdən səhəbə gedə bilməzdi. Biz, prof. Ə.Dəmirçizadənin yetişdirmələri onun qeyd və göstərişlərini eşidər, bilik və təcrübəsindən, davranış mədəniyyətindən öyrənər və fəaliyyət göstərərdik.

Hörmətli professorumuz haqqında bir neçə məqalə yazsam da, yənə də xatirələrimi yada salmağı özüme boric bilərim.

Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Şirkətində işlədiyim zaman prof. Ə.Dəmirçizadənin qardaşı oğlu Cövdət Məmmədzadədən aşağıdakı məzmunda bir məktub aldım:

Müdrik insan, mütəfəkir alım, çox hörmətlə və əziz Nizami müəllim hər dəfə "Dəmirçizadə dünyası" adlı məqalənizi oxuyanda sizin qəliminizin qüdrəti qüdrəti səmimiyyətiniz qarşısında baş əyiram həm valeh oluram həm qəhərələnirəm. Mən əlbətə öz təsəssərmətimi sizin kimi zəngin deyə bilmirəm.

Sadəcə olaraq. Size həm böyük alım, həm və jurnalist həm də nəcib bir insan kimi təşəkkürümü bildirirəm. Ümid edirəm ki, Əbdüləzəl müəllim hec vaxt unudulmayacaq. Ə. Ə. ma. Bir qəmli xəbəri də Size çatmağı özümə boric və bildim. Dəmirçizadənin şair oğulluğu bu illən aprelin 16-da vəfat etdi.

Onu Qurd qapısı qəbirstanlığında dəfn etdi. Büyük hörmətlə Əzəl müəllimin qardaşı oğlu, Rövzətin qardaşı Cövdət Məmmədzadə. tel 494-80-32 Ünvanı: S. Vurğun küç. Ev 116, blok 4, mənzil 25.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

öyrənməyə can atan doğmalığın hərəketi ilə başlanan həyatımı bu gün Dəmirçizadə təleyinin - "Ədəbi dil tarixçisi" ömrünün davamı hesab edirəm. Məni ən çox sevindirən, qəlbimi qürur hissi ilə dolduran odur ki, ötüb keçən bütün bu illər ərzində həmin ömrü - unudulmaz ustadımın elm yolunu və onun yaratdığı, uzun müddət rəhbərlik etdiyi "Azərbaycan dilciliyi" kafedrasının müdürü vəzifəsini indi mən davam etdirirəm.

1979-cu ildə professor bu dünyani tərk edib, haqq dünyasına, əbədiyyətə qovuşdu. Türkologiya elmi və ədəbi ictimaiyyət nəhəng bir söz ustadını, fikir sahibini itirdi. Lakin onun dedikləri, yazdıqları dilciliyin həmişə güvəncə yeri olacaq.

Dəmirçizadəyə və onun dünyasına həmişə müraciət olunacaq, ondan kömək istəniləcək, bu nurlu ziya çox qaranlıqlara qələq salacaq. Onun son dərəcə sanballı, müstəsnə əhəmiyyətli elmi-nəzəri irsi liyimizin məhək daşlarından sayila biler. ...Şəkidə orta məktəbdə fəaliyyət göstərən zaman dilin tedrisi ilə bağlı ənənəvi problemlərin aradan qaldırıldı. 1 yollarını düşünən Əbdüləzəl müəllimin mətbuatda ilk çıxışları elm yeni nəfəsin göldiyindən xəbər verirdi.

Ə yaxşıldan biri də görkəmli türkolog Bəkir Çobanzadə olmuşdur. Tələbəlik illərində Ə.Dəmirçizadənin iti elmi fəhmini, duyumunu hiss etməsi, aspiranfluaya götərək zəmanəmizin gələcək ən 100ib rətəmiz hadisə, nəsillərə örnek olan faktdır.

Meydanın genişliyi, tədqiqatının hüdüdusuz marağı və manevrləri, yorulmaz və inadkarlılıq, orijinal düşüncə tərzi və nəhayət, ümumiləşdirmələrinin inandırılığı və elmiliyi dilçilik alməmində çox böyük olmayan zaman kəsiyində uğurlarla nəticələndi. Professor öz imzasına son dərəcə hörmətlə yanaşır, gərgin əməyi, elmi qüdrəti ilə yüksək zirvələr fəth etdi. Onun qazandığı hörmət, ucallığı ehtiram zirvələrinə hösədlə, qısqançılıqla baxanlar da vardi. Amma o əzəmətli, halal elm zirvələrinin sahibinə sonsuz sevgi, hörmət və ehtiram göstərənlər daha çox idi.

Ə.Dəmirçizadə dialektologiyadan başqa, demək olar ki, dilciliyin bütün sahələrində nüfuzlu elmi tədqiqat işləri aparmış, sanballı, seçilən noticoləre nail olmuşdur. Bu baxımdan etimologiya sahəsində axşamları, dilciliyimizin ümumi mənzərəsində diqqəti cəlb edən tapıntılarını xüsusi olaraq qeyd etmək istərdim. "Azərbaycan", "Midiya", "Alban", "Xəzər", "Ağyan", "Muğam", "Qafqaz", "Kaspi" və başqa tarixi tutumlu sözləri etimoloji tədqiqatına cəlb edən alim əslinde bu vacib sahədə açar rolu oynayacaq bütöv bir sistem yaratmışdı. Onun müxtəlif məqalələri, eləcə də "50 söz" adlı fundamental fikirlər kitabı Azərbaycan etimologiyasında özünəməxsus yer tutur. Qədim türk, yunan, ərəb, fars, erməni müsərir Avropa və Asiya mənbələrinin tarixçi etnoqraflarının əsərlərinə dərindən bələd olan, heç vaxt kəskin elmi-nəzəri polemikadən çəkinməyən Ə.Dəmirçizadə XX əsr milli dilciliyimizin etnoqrafiyası, etnolinqvistikası sahəsində ilk söz deyənlərdən, ilkin yol açanlardan biri olmuşdur. O, bütün elmi fəaliyyətdənə novator, yenilikçi idi.

Ə.Dəmirçizadənin yaradıcılığında aparıcı sahə dil tarixi olmuşdur. Alimin dil tarixi ilə bağlı araşdırmları indi bütövlükde bu sahənin soykəndiyi

Əbdüləzəl DƏMİRÇİZADƏ - 110

Professor Ə.Dəmirçizadə dünyası (xatırə, düşüncə və mühəhizələrim...)

(Əvvəli 6-ci səhifədə)

Professorun dil tarixi sahəsindəki araşdırılmalarına nəzər saldıqca onun bu problemlərə nə qədər həssas, nə qədər ehtiyatlı, məsuliyyətə yanaşığının şahidi olur.

Ə.Dəmirçizadə mürəkkəb dil tarixi məsələlərinin həlli üçün gah ayrı-ayrı dövrlərdə yaranmış ədəbi əsərlərin dilini araşdırır, daha çox mühüm nöticələr əldə etmək üçün əvəzsiz materiallar verən etimoloji tədqiqatlar aparır, gah da fonetika və qrammatika tarixinin öyrənilməsi işini davam etdirir. Bütün bunlar bütöv vəhdət, fundamental elmi-nəzəri sistem yaradaraq dilçiliyimizdə hadisə kimi səslənən "Azərbaycan ədəbi dili tarixi xülasələri" (1938), "Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolları" (1958), "Kitabi-Dədə Qorqud das-tanlarını dili" (1958), "Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası" (1967), "50 söz" (1968) kimi monoqrafiyalar əsərlərə çevrilirdi. Bu əsərlərdə dilimizin tarixi haqqında ilk, daha inandırıcı məlumatlar, tutarlı dəlillər və təhlillər, təqdim olunan nöticələr əslində on iller boyu bir çox mübahisələrin, şübhə və gümanların, məqsədli siyasi manevrlerin qarşısını alırdı və təbii ki, bütün bunlar professora heç də həmişə sevinc və rahatlıq getirmirdi. Dilimizin tarixini türk dilleri tarixinin içinde axtarıb tapdıqına görə 1947-ci ildə "Azərbaycan dilinin tarixi" (I hissə) əsərinin siqnal nüsxələri nəşr olunan kimi siyasi əqidəsinə görə yığışdırıldı, kütləvi çapı dayandırıldı. Əlbəttə, bu fikirlər sonra yaranan əsərlərə səpələndi və hörmətlə qarşılandı.

Ədəbi dil tarixinin araşdırılmasının 30-50-ci illərini professor Ə.Dəmirçizadə mərhələsi adlandırsaq, səhv etmərik. Yəni bu dövrün ən ağır problemi şübhəsiz ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"un sistemli araşdırılmasıdır ki, bu da Ə.Dəmirçizadənin adı ilə bağlıdır.

Sonralar ədəbi dil tarixi sahəsində apardığım araşdırımlar zamanı hiss edirdim ki, Ə.Dəmirçizadə möhtəşəm bir alimdir. Tədqiqatçılıq ənənəsinin olmaması, məxəzlerin, istinad ediləcək dilçilik mənbələrinin azlığından, qoyulan məsə-

lərin son dərəcə ağırlığından nə qədər əziyyət çəkdiyini, həmişə elmi münaqişələrin mərkəzində olduğunu, mübahisələrdə bərkidiyini, öz qürurunu, nüfuzunu qoruduğunu gördükə müəllimimin böyükülüyü ilə öyürür, fəxr edirdim.

İndi bu ürək sözlərimi yaza-yaza düşüñürəm ki, Ə.Dəmirçizadə xalqımıza, dilçiliyimizə neyin və nə üçün lazım olduğunu bilən, bu yolda bütün fədakarlıqlara daimi hazırlıq olan bir alim-vətəndaş idi. O, sözün tam mənasında Azərbaycan alımı idi.

Ümumiyətə, çoxları kimi mən də tam səmimiyyətə etiraf edirəm ki, "Ə.Dəmirçizadə təkcə bugünkü onlarda məşhur dilçünas alımlarımız deyil, Qorqudşunas ədəbiyyatçı alımlarımızın də böyük bir nəslinin ustadıdır" (Şamil Cəmşidov. "Ustadi xatırlayarkən". "Azərbaycan" qəzeti, 30 iyul 1994-cü il).

Ə.Dəmirçizadənin Müasir Azərbaycan dili problemləri ilə bağlı araşdırımları da çox qiymətlidir. Onun "Müasir Azərbaycan dili. Cümə üzvləri" (1947), "Müasir Azərbaycan dilinin fonetikası" (1960), "Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları" (1969), "Müasir Azərbaycan dili" (I hissə) (1972) əsərlərində dilçiliyin bir sıra mühüm problemləri öz həllini tapmışdır. Cümə üzvləri haqqında orijinal fikirləri, sıfatın əsaslı elmi təhlil və struktur, mürəkkəb cümlə, sadə cümlə və onun intonasiyaya görə növləri, fonetika, orfoqrafiya və orfoepiya ilə bağlı dəqiq mühəhizələri və qənaətləri dilçilik elmimizdə öz dəyərli qiymətini almışdır.

Üslubiyat məsələlərinin tədqiqi Ə.Dəmirçizadəni 30-cu illərdən, yəni tədqiqatçılığa başladığı ilk illərdən düşündürdü. M.Ə.Sabir kimi böyük bir satirikin dil normallarından istifadəsi, onun satira texnikası kimi məsələlərin həlli ilə başlanan əslubi araşdırımları 1962-ci ildə "Azərbaycan dilinin üslubiyatı" əsərində kompleks həllini tapmışdır ki, bu əsərin nəşri bütövlükdə türkologiyada hadisə idi.

Professor Ə.Dəmirçizadə əsl metodist müəllim idi. Sırf tədqiqat əsərləri ilə yanaşı metodika sahəsindəki tədqiqləri onun fəaliyyətinin böyük bir hissəsini təşkil edir. Ə.Dəmirçizadənin Azərbaycan

dilinin tədrisi metodikasına aid araşdırımları həm orta məktəb dörslik və programları, həm qrammatikanın tədrisinə, həm də tədrisin tarixini, həm də müəllimlərə kömək xarakterli yazıları əhatə edir.

Xüsusi olaraq qeyd olunmuşdur ki, 1946-47-ci illərde yazdığı "Ana dili təlim fənlərinin əsasıdır" adlı üç böyük məqaləsində Ə.Dəmirçizadə ana dili tədrisinin inkişaf yolunu arxiv sənədləri ilə təqdim edir və göldüyü bu nöticəni aşılıyırdı ki, ana dili hər şeyi dərk etmək üçün şagirdin dərrakəsini cilalandırır, müsəlləh edir. Çünkü ana dilini öyrənməklə şagird, eyni zamanda dillə ifadə

olunan fikirləri, məfhumları da öyrənmiş olur. Bununla o, hər şeyi dərk etməyə hazırlaşmış olur. Bütün digər fənlərin mövzusu rüshəym halında ana dilində mövcuddur.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin on illər boyu uğurla apardığı ana dili - dövlət dili siyasetinin nöticəsi idi ki, "Müasir Azərbaycan dili" əsəri də böyük diqqət sahibi, uzaqqorən dövlət başçısının imzası ilə 1972-ci ildə "Dövlət mükafatı" na layiq görülmüşdür. Bu, dilçiliyimiz, eləcə də digər alımlarla yanaşı Ə.Dəmirçizadə əməyinə rəhbərin verdiyi böyük qiymət idi.

Azərbaycan dili zəngin yaradıcılıq imkanlarına malikdir. Bütün ruhu ilə yaradıcı olan Əbdüləzəl müəllimin bədii duymu, jurnalıstlıyi, xüsüsilə özür yolunun ilk dövrlərində, daha çox gənclik illərində yazdığı bədii əsərlərinin elmi fəaliyyəti ilə tən gəlməsi də böyük maraq doğurur. Maraq doğuran məsələlərə bədii münasibi

bətini əks etdirən özünəməxsus şeir və hekayələri, "Dədə Qorqud" liberettosu və "Qaraca Çoban" pyesi Ə.Dəmirçizadənin bədii sözün imkanlarından istifadə bacarığının bariz nümunələridir.

Bütün bunlar Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, Dövlət mükafatı laureati, professor Ə.Dəmirçizadənin əlavə portret cizgiləridir. Bu portretin əsas cizgiləri fundamental elmi əsərlər müəllifi olan böyük dilçi alimin parlaq obrazını canlandırır, əbədiləşdirir.

Ə.Dəmirçizadə Azərbaycan dilinin və dilçilik elminin təəssübünü çəkən, on illər boyu onun keşiyində şərəflə dayanan, sənballı elmi əsərləri ilə dilçilik elminə başşuculuğu gotirən, özünəməxsus məktəb yaradan fədakar alim idi. Dilimizi, xüsusiyyətə ədəbi dil tariximizin təkamül yollarını, inkişaf pillərini bütün ruhu, qanı ilə duyur, onun ümumtürk miqyasında yerini, rolunu cəsarətə qıymətləndirir, müdafiə edirdi. O, təbiətən, fitrən dilçi-alim idi. Bədii təxəyyüllə elmi qeyri-adi qovuşduğunda, sintetik vəhdətində reallaşan Ə.Dəmirçizadə dünyası heç vaxt elmi mübahisələrdən, gərgin polemikalardan çəkinmədi, həmişə inandı, güvəndiyi həqiqəti müdafiə və təsdiq etdi. Biz tələbələri, yetirmələri onu elm məbədinin sahibi-ixtiyari, əfsanəvi idrak mücəmməsi kimi tanıyrə və sevirdik. Ondan elmin, xüsüsilə dil tarixinin, etimologiyasının, etnolinqvistikasının ən çətin suallarına ən sadə cavablar almaq olurdu. Ensiklopedik biliyi, sehri idrak qabiliyyəti, heyrətamız intellektual səviyyəsi ilə gözümüz önündə heykəlləşən bu böyük alimin birçə dəfə sual önündə təntidiyini, donub qaldığını görmədik. O, mürekkeb problemlərlə zəngin olan ədəbi dil tarixinin keçilməz yollarına yaşıq işq yandırır, qırxinci qapılarını aşırı. Yaddaşımızda beləcə əbədiyyətə dönüb, mifik bir qəhrəmana çevrilib Əbdüləzəl Dəmirçizadə. Bu gün də köməyimizə çatır, əlimizdən tutur, bizə gedilməz yolların mənzil başını, açılmaz qapıların o üzünü nişan verir Dəmirçizadə dünyası.